

ІДЕЯ СІЛЬСЬКОЇ ОПОРНОЇ ШКОЛИ У ГРОМАДСЬКОМУ УПРАВЛІННІ ОСВІТОЮ

**Микола Степаненко,
Надія Шиян**

У статті в контексті сучасних аспектів громадського управління освітою розглянуто реформування сільської школи, що потребує далекоглядної, виваженої й мудрої освітньої політики, оскільки така школа є осередком збереження національної культури і традицій, історичної пам'яті й ментальності українського народу. Встановлено, що чинний інструментарій не дає можливості чітко визначити ефективність роботи та перспективи розвитку загальноосвітньої школи сільської місцевості, тому для оптимізації шкільної мережі необхідно обґрунтувати критерії такої опорної школи. Критеріями аналізу та оцінки якості освітнього процесу й перспектив розвитку конкретної школи обрано ті вимірники, що дають змогу проводити оцінку з використанням пропонованих комплексів показників, які представлено у змістовій (рівень навчальних досягнень учнів, професійні досягнення педагогічного колективу, матеріально-технічна база школи, соціокультурне середовище села) та у числовій формах. Акцентовано переваги опорної школи для учнів та їхніх батьків, які суттєво впливають на підвищення якості освіти і дозволяють їй стати загальнодоступною.

Ключові слова: опорна школа, критерії опорної школи, рівень навчальних досягнень учнів, професійні досягнення педагогічного колективу, матеріально-технічна база школи, соціокультурне середовище села.

Постановка проблеми. Конституція України гарантує кожному рівний доступ до освіти, яку визнано найважливішим чинником становлення й розвитку особистості в сучасних умовах. «Модернізація системи освіти, – наголошено в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, – спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. Якість освіти визначена пріоритетним напрямом державної політики в галузі освіти і є передумовою національної безпеки країни» [1]. З-поміж першочергових завдань загальноосвітньої школи, де відбувається становлення молодого людини, формування її світогляду, життєвих позицій, ідеалів та принципів, виокремлено забезпечення повноцінних умов для інтелектуального, соціального, морального й фізичного розвитку кожного учня.

Водночас сучасна освітня практика засвідчує, що діти міських шкіл мають набагато більші можливості для одержання якісних освітніх послуг, ніж ті школярі, які проживають у сільській місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Головним інструментом менеджменту освіти для визначення якості набутих учнями знань та вмій залишається державна підсумкова атестація. Запровадження нової форми її – тестування – уможливило всебічне здійснення зовнішнього незалежного контролю якості освіти за єдиною для всіх технологією оцінювання.

Аналіз результатів ЗНО [3] переконливо довів, що бали, які одержали школярі, значною мірою залежать від того, у якій (сільській або міській) школі навчався учасник тестування. Випускники міських шкіл зазвичай демонструють кращі середні результати, ніж випускники шкіл сільської місцевості. За 200-бальною шкалою середній бал міських випускників з української мови та літератури становить 149,3, сільських – 136,7; з математики – відповідно 141,2 і 129,4 (різниця склала майже 13 балів).

У сільських загальноосвітніх навчальних закладах близько двох третин дітей за результатами ЗНО з усіх предметів мають початковий і середній рівень навчальних досягнень, тобто від 1 до 6 балів за 12-бальною системою, тоді як більше половини випускників міських шкіл складають ЗНО на достатньому й високому рівні – від 7 до 12 балів. Українську мову на достатній і високий рівень (від 7 до 12 балів) складають 68,3% випускників міських шкіл, історію України – 44,9%, математику – 56,4%. У сільській місцевості спостережено іншу картину: з історії України від 1 до 6 балів за 12-бальною шкалою отримали 77,5% дітей, з математики – 72,3% учнів, з української мови – 62,7% [5]. Що ж до причин такої диспропорції, учені й педагоги практики зазначають різні: демографічний спад, який зумовив різке зменшення контингенту шкіл; затратність фінансування державою малокомплектних шкіл за низької наповнюваності класів; застаріла матеріально-технічна база; неналежне оснащення сільських шкіл сучасними комп'ютерами з відповідним програмним забезпеченням або його повна відсутність; зниження якості надання освітніх послуг; пасивна позиція батьків стосовно діяльності школи; відокремленість закладів освіти від місцевої територіальної громади тощо.

Органічний зв'язок авторського доробку з важливими науковими та практичними завданнями вбачаємо в тому, що в останні роки децентралізація поклала на місцеве самоврядування виняткову відповідальність за середню освіту, що раніше належала до сфери повноважень державних адміністрацій на рівні областей і районів. Найнагальнішими проблемами, які постають перед органами місцевого самоврядування і менеджерами освіти в Україні є оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів; створення освітніх округів; визначення базових (опорних) шкіл, які б реально враховували освітні запити територіальної громади, забезпечували ефективне використання фінансових, матеріально-технічних та кадрових ресурсів. З'ява округу довкола опорного закладу чи його філії продиктована передусім такими чинниками:

- створення єдиного освітнього простору;
- забезпечення рівного доступу до якісної освіти; створення умов для здобуття загальної середньої освіти;
- упровадження допрофільної підготовки і профільного навчання, поглибленого вивчення окремих предметів;
- забезпечення всебічного розвитку особистості;
- створення умов для якісного допрофесійного навчання незалежно від місця проживання;
- раціональне й ефективне використання наявних ресурсів, якими володіють суб'єкти округу, їхня модернізація [2].

Мета. У зв'язку з цим виникає потреба обґрунтування критеріїв визначення опорної школи. Рішення про оптимізацію шкільної мережі має базуватися на врахуванні її реальних і потенційних можливостей. Якість освіти визначають три основні складники: якість умов, якість процесу та якість результату. Аналіз таких можливостей слід проводити з використанням показників, важливих як для розуміння чинної ситуації, так і для визначення шляхів оптимізації мережі шкіл, першочергово – сільських.

Виклад основного матеріалу. З огляду на Положення про освітній округ [2] та реалії функціонування сільської школи пропонуємо чотири основні критерії визначення опорної школи:

- навчальні досягнення школярів перспективи поліпшення їх рівня;
- професійні досягнення педагогічного колективу;
- матеріально-технічна база школи;
- соціокультурне середовище села (табл. 1, 2, 3, 4).

Навчальні досягнення школярів і перспективи його поліпшення

Показники	Оцінювання за критерієм	
	5 балів	10 балів
Кількість класів на паралелі	один	два і більше
Середня наповнюваність класів	до 25 осіб	25 осіб і більше
Кількість профілів в опорному закладі	один	два і більше
Наявність предметних гуртків в опорному закладі	1-4	4 і більше
Функціонування міжшкільних факультативів, секцій МАН		так
Літні профільні табори		так
Кількість класів із поглибленим вивченням предметів в опорному закладі	1	1 і більше
Кількість учнів на 1 комп'ютер	10-30	до 10
Наявність сайту школи, що постійно оновлюється	є сайт, але він оновлюється епізодично	сайт оновлюється постійно
Наявність сайтів учителів-предметників	менше 50% предметів	50% і більше предметів
Частка випускників, які склали ЗНО з результатом 100–200 балів	менше 90%	90% і більше
З-поміж них набрали:		
100-120 балів	понад 5%	менше 5%
160-200 балів	менше 10%	10% і більше
Участь у всеукраїнських учнівських олімпіадах		
II етап	50% – 89%	90% і більше
III етап	–	так
IV етап	–	так
Кількість учнів, які посіли призові місця на всеукраїнських учнівських олімпіадах		
II етап	–	так
III етап	–	так
IV етап	–	так
Кількість учнів, які брали участь у конкурсі-захисті наукових робіт школярів-членів МАН		
II етап	–	так
III етап	–	так
Кількість учнів, які посіли призові місця в конкурсі-захисті наукових робіт школярів-членів МАН		

II етап	–	так
III етап	–	так
Кількість учнів, які брали участь в інших конкурсах, змаганнях тощо	–	так
Кількість учнів, які здобули призові місця в інших конкурсах, змаганнях тощо	–	так
Кількість учнів, які отримують іменні стипендії, премії тощо	–	так
Кількість учнів, охоплених програмами додаткової освіти	–	так

Таблиця 2

Професійні досягнення педагогічного колективу

Показники	Оцінювання за критерієм	
	5 балів	10 балів
Освітній рівень педагогів (повна вища педагогічна освіта: магістр, спеціаліст)	90-95%	95% і більше
Якісний рівень педагогів (освіта за дипломом відповідає предмету, який викладає)	до 90%	90% і більше
Частка вчителів, які мають звання, вищу категорію:		
учитель-методист	до 5%	5% і більше
старший учитель	до 10%	10% і більше
учитель вищої категорії	до 20%	20% і більше
Частка вчителів, які мають нагороди		
районних органів виконавчої влади	–	так
обласних органів виконавчої влади	–	так
відомчі нагороди	–	так
державні нагороди	–	так
Підвищення кваліфікації учителів (за останні 5 років)	менше 100%	100%
Частка вчителів, які включені до соціальних дослідницьких груп (за останні 5 років)	–	так
Частка вчителів, які беруть участь у конференціях (за останні 5 років)	до 20%	20% і більше
Частка вчителів – членів журі учнівських олімпіад (за останні 5 років)		
II етап	до 5%	5% і більше
III етап		так
Частка вчителів – членів журі конкурсу-захисту наукових робіт школярів-членів		

МАН (за останні 5 років)		
II етап	до 5%	5% і більше
III етап		так
Кількість учителів, які брали участь у конкурсі «Учитель року» (за останні 8 років)		
II етап	до 5%	5% і більше
III етап		так
IV етап		так
Кількість учителів, які стали призерами конкурсу «Учитель року» (за останні 8 років)		
II етап		так
III етап		так
IV етап		так
Відповідність плану розвитку освітнього закладу підходам до реформування загальної середньої освіти	частково	так

Таблиця 3

Матеріально-технічна база школи

Показники	Оцінювання за критерієм	
	5 балів	10 балів
Кількість філій опорного закладу	–	три філії і більше
Кількість учнів в опорному закладі (без урахування учнів філій)	до 360 осіб	360 осіб і більше
Кількість учнів, які будуть підвозитися до опорного закладу після консолідації мережі	до 100 учнів	понад 100 учнів
Використання проектної потужності закладу після консолідації мережі навчальних закладів	65-75%	75% і більше
Протяжність маршрутів перевезення учнів до опорного закладу	20 км і більше	20 км і менше
Тривалість маршруту в один бік	45 хв. і більше	до 45 хв.
Наявність шкільних автобусів	один	два і більше
Угоди з перевізником	менше к-сті філій	за к-стю філій
Наявність кабінетів:		
фізики	є, має паспорт, але не має стандартного обладнання нового покоління	є стандартний кабінет нового покоління
хімії	–»–	–»–
біології	–»–	–»–

географії	—>—	—>—
інформатики	—>—	—>—
нових навчальних майстерень	—>—	—>—
нового спортивного залу	—>—	—>—
Відповідність кабінетів ДБН		
фізики	частково відповідає державним будівельним нормам України ДБН В.2.2-3-97	відповідає державним будівельним нормам України ДБН В.2.2-3-97
хімії	—>—	—>—
біології	—>—	—>—
географії	—>—	—>—
інформатики	—>—	—>—
навчальних майстерень	—>—	—>—
Наявність швидкісного Інтернету	до 10 Мбіт/сек	10 Мбіт/сек і більше
Наявність мережі wi-fi з безкоштовним (безпечним) доступом	є, але не для всіх учасників навчального процесу	так
Наявність бібліотеки з книгосховищем та читальним залом	так, але відсутній один із складників	так
Наявність актового залу	у пристосованому приміщенні	так
	частково відповідає державним будівельним нормам України ДБН В.2.2-3-97	відповідає державним будівельним нормам України ДБН В.2.2-3-97
Будівлі школи відповідають умовам проектування загальноосвітніх шкіл із організацією інклюзивного навчання (додаток 11 Зміни № 3 ДБН В.2.2-3-97)	частково відповідають	відповідають
Наявність у шкільній їдальні технологічного та холодильного обладнання	так, але відсутній один або кілька складників	так
Наявність у шкільній їдальні холодної та гарячої проточної води	тільки холодна проточна вода	так
Термін проведення останнього капітального ремонту	10-25 років	до 10 років
Відповідність інженерного обладнання санітарним нормам	менше 50% забезпеченості	100%

Таблиця 4

Соціокультурне середовище села

Показники	Оцінювання за критерієм	
	5 балів	10 балів
Перспектива села в контексті підприємницької активності його населення	–	+
Динаміка народжуваності в селі	незмінна	позитивна
Можливість забезпечення вчителів житлом	кімната в гуртожитку, наймане житло	відомча квартира, будинок
Бажання й можливість громади фінансувати додаткові освітні послуги	–	так
Організація екскурсій, відвідань закладів культури та інших організаційних заходів	епізодично	постійно
Спільні заходи з іншими освітніми установами, обмін педагогами й учнями	епізодично	постійно
Організація активного відпочинку учнів у вихідні дні, під час канікул (різні заходи, заняття з додаткової освіти, турпоходи тощо)	епізодично	постійно
Активність батьків у шкільних справах (батьки реально впливають на організацію роботи школи: ініціюють дієства, проводять конкретні заходи й т. ін.)	епізодично	постійно
Співпраця з різними організаціями, здатними впливати на освітнє середовище школи	–	так
Робота з підвищення рівня обізнаності соціуму про навчальний заклад	публікації в місцевих засобах масової інформації	Публікації в центральних, обласних засобах масової інформації
Участь школи в різних соціальних ініціативах (охорона природи, шефська робота тощо)	епізодично	постійно
Оцінка роботи школи органами управління освіти (школа визнана як сильна, авторитетна, досвід школи активно пропагується)	–	так

Навчальні досягнення школярів та перспективи поліпшення їх рівня. Основний критерій оцінки діяльності школи – якість освітніх послуг. Йдеться, зокрема, про встановлення рівня навчальних досягнень випускників і якість освітнього процесу, відображення ступеня відповідності реальних досягнутих результатів нормативним вимогам, соціальним і особистісним очікуванням.

Професійні досягнення педагогічного колективу. Загальновідомо, що найзнаковішою фігурою в загальноосвітній школі є вчитель, який уміє знаходити спільну мову зі своїми учнями і здатний не лише бачити проблеми, а й креативно розв'язувати їх, який є носієм високої культури. Успішність роботи педагога визначає насамперед те, чи вдалося йому особистим прикладом запалити в дітях прагнення до саморозвитку, пробудити в них вимогливість до себе і відповідальність перед самим собою.

Викликає занепокоєння, що більшість учителів сільських шкіл мають навчальне навантаження, яке набагато перевищує встановлені норми. Викладання кількох предметів, щоправда, має й деякі позитивні моменти: ширше використання міжпредметних зв'язків, упровадження інтегративних курсів, цілеспрямований вплив на розвиток особистості школяра. Ускладнює ситуацію також те, що вчителі сільської школи позбавлені прямого доступу до інноваційних технологій, до ознайомлення з передовим досвідом, вони, самі того не бажаючи, перебувають у вимушеній ізоляції, а це аж ніяк не сприяє зростанню їхнього професіоналізму.

Від ефективної діяльності вчителя залежить успішність і самореалізація учня в майбутньому. Компетентність окремого педагога й педагогічного колективу загалом – запорука ефективності роботи школи, надання якісних освітніх послуг. Можна навести немало прикладів, коли учні сільських шкіл виборювали призові місця на олімпіадах, конкурсах. За цим стоїть праця конкретного вчителя. Якщо ж говорити про найсутніший складник успіху опорної школи, то ним є творчий педагогічний колектив.

Матеріально-технічна база школи. Визначаючи майбутнє школи, обов'язково треба зважати на її матеріально-технічну базу.

Соціокультурне середовище села. На результативність освітнього процесу в сільській місцевості впливають такі найважливіші соціокультурні чинники: психологічний, соціальний та інформаційний. Суть дії психологічного чинника полягає в тому, що учні мають обмежене коло вражень, яке повинне сприяти розвитку кругозору, формуванню загальнонавчальних і специфічних (предметних) компетентностей. Цю проблему школярі усвідомлюють рано, у них формується комплекс неповноцінності [4].

Соціальний чинник прямо пов'язаний зі специфікою сільського життя, умовами господарювання тощо. До того ж, у селі відбувається кардинальніше, порівняно з містом, ламання виробничих відносин і пов'язаних із ними стереотипів.

Виняткову роль у розвитку школяра відіграє інформаційний чинник. Загальновідомо, що найважливішим учителем і вихователем є шкільне середовище, дитячий колектив. Саме вони вчать дитину спілкуватися, створюють відповідні умови для освоєння різних моделей поведінки й соціальних ролей. Чим старша дитина, тим важливіше для неї дитяче товариство. Чим більше колективів відвідує дитина, тим легше їй пристосовуватися до середовища, що змінюється, шукати й знаходити спільну мову зі своїми однолітками, адаптуватися до нових умов. Усього цього великою мірою позбавлені учні сільських шкіл. Психологи частіше фіксують пригніченість сільських підлітків, їхню невпевненість у собі та власному майбутньому. Тому на сільську школу покладається особливе завдання: вона має бути не тільки освітнім, а й, що є по-особливому сутнісним, культурним центром.

Висновки. В освітньому просторі України мають право на існування різні варіативні моделі укрупнення сільських шкіл. Переваги будь-якої з них на сьогодні очевидні: для учнів та їхніх батьків – суттєве підвищення якості освіти, що стає загальнодоступною; зростання шансів вступу до вищих навчальних закладів і продовження навчання як в Україні, так і за кордоном; свобода вибору освітніх програм і профілів (варіативність і профільність освіти); можливості для кожного школяра вибудувати власну освітню траєкторію; покращення умов соціалізації учнів, їхній гармонійний розвиток в умовах здорової конкуренції.

Реформування сільської школи потребує насамперед далекоглядної, виваженої й мудрої освітньої політики, позаяк сьогодні вона є останнім осередком збереження національної культури і традицій, історичної пам'яті й ментальності українського народу.

Будь-яке починання, зрозуміло, вимагає терпіння, зусиль, важкої й сумлінної праці. Сподіваємося, що за розумної та далекоглядної освітньої політики, стабільної підтримки й гарантій держави, мудрого керівництва адміністрації на місцях, довіри та ініціативності громадськості опорні школи стануть в Україні справжніми центрами доступної якісної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Офіційний вісник України. – 2002. – 3 трав. – Відомості доступні також з Інтернету : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
2. Положення про освітній округ : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777 в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 р. № 79 // Урядовий кур'єр. – 2010. – 15 верес. Відомості доступні також з Інтернету : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF>.
3. Самохін І. Нерівність у балах зовнішнього оцінювання – 2016 [Електронний ресурс] / Ігор Самохін / Освіта.ua. – 2016. – 3 листоп. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/52811>.
4. Сельская школа: вариативно-модельный путь преобразования: методические разработки / под ред. Е.Н. Степанова. – Псков: ПОИПКРО, 2003. – 114 с.
5. Сільські школи не забезпечують якісної освіти [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – 2016. – 16 серп. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/52045/>.

REFERENCE

1. Nacionaljna doktryna rozvytku osvity Ukrajinu u KhKhI stolitti // Oficijnyj visnyk Ukrajinu. – 2002. – 3 trav. – Vidomosti dostupni takozh z Internetu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.
2. Polozhennja pro osvitnij okruh : zatverdzheno postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrajinu vid 27 serpnja 2010 r. # 777 v redakciji postanovy Kabinetu Ministriv Ukrajinu vid 20 sichnja 2016 r. # 79 // Urjadovyj kur'jer. – 2010. – 15 veres. Vidomosti dostupni takozh z Internetu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF>.
3. Samokhin I. Nerivnistj u balakh zovnishnjogho ocinjuvannja – 2016 [Elektronnyj resurs] / Ighor Samokhin / Osvita.ua. – 2016. – 3 lystop. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/52811>.
4. Selskaya shkola: variativno-modelnyy put preobrazovaniya: metodicheskie razrabotki / pod red. Ye.N. Stepanova. – Pskov: POIPKRO, 2003. – 114 s.
5. Siljsjki shkoly ne zabezpečujutj jakisnoji osvity [Elektronnyj resurs] // Osvita.ua. – 2016. – 16 serp. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/52045/>.

СТЕПАНЕНКО Н., ШИЯН Н.

ИДЕЯ СЕЛЬСКОЙ ОПОРНОЙ ШКОЛЫ В ОБЩЕСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ ОБРАЗОВАНИЕМ

В статье в контексте современных аспектов общественного управления образованием рассмотрено реформирование сельской школы, что требует дальновидной, взвешенной и мудрой образовательной политики, поскольку такая школа является центром сохранения национальной культуры и традиций, исторической памяти и ментальности украинского народа. Установлено, что действующий инструментарий не позволяет четко определить эффективность работы и перспективы развития общеобразовательной школы сельской местности, поэтому для оптимизации школьной сети нужно выстроить критерии определения опорной школы. Критериями анализа и оценки качества образовательного процесса и перспектив развития конкретной школы избраны те измерители, которые дают возможность проводить оценку с использованием предлагаемых к каждому критерию комплексов показателей, представленных в содержательной (уровень учебных достижений учащихся, профессиональные достижения педагогического коллектива, материально-техническая база школы, социокультурная среда

села) и в числовой формах. Акцентированы преимущества опорной школы для учеников и их родителей, которые существенно влияют на повышение качества образования и позволяют ей стать общедоступной.

Ключевые слова: опорная школа, критерии опорной школы, уровень учебных достижений учащихся, профессиональные достижения педагогического коллектива, материально-техническая база школы, социокультурная среда села.

STEPANENKO M., SHIYAN N.

THE IDEA OF RURAL HUB SCHOOLS IN THE PUBLIC ADMINISTRATION OF EDUCATION

The article deals with the reform of rural education, which requires far-sighted, well-balanced and wise educational policy, since today it is the center of preservation of national culture and traditions, historical memory and mentality of the Ukrainian people. It is determined that in order to optimize the school network, it is necessary to construct criteria for determining the reference school. The authors state that the current toolkit does not make it possible to clearly determine the effectiveness of the work and the prospects for the development of a comprehensive school in rural areas. The article develops the criteria for the analysis and evaluation of the quality of the educational process and the prospects for the development of a particular school, which allow to conduct an evaluation using the proposed indicators for each criterion presented in numerical form. The advantages of the reference school for pupils and their parents are presented, which significantly affect the quality of education and allow it to become accessible to the public.

In the educational area of Ukraine, there are various models of consolidation of rural schools. The benefits from any of them are obvious today: for pupils and their parents, a significant improvement in the quality of education that becomes public; increasing of chances to be admitted to higher education institutions and continuing education both in Ukraine and abroad; freedom to choose educational programs and profiles (variation and profile of education); Opportunities for each student to build their own educational trajectory; students' socialization; their harmonious development in conditions of healthy competition. The authors are persuaded that the social factor is directly related to the specifics of rural life, the conditions of management, and so on. In addition, it is expressed more vivid in the village compared to the city when it comes to the related stereotypes.

The informational factor plays an exceptional role in the development of a student. It is well-known that the most important teacher and educator is the school environment, children's team. It is the factor which teaches the child to communicate, create the appropriate conditions for the development of different models of behavior and social roles. The older the child, the more important it is for the children's community

The authors confirm that rural schools reform requires far-sighted, well-considered and wise educational policy, because today it is the last pillar of preserving national culture and traditions, historical memory and mentality of the Ukrainian people.

It is generally accepted that educational undertaking requires patience, effort, hard and faithful work. The authors expressed their belief in a reasonable and forward-looking educational policy, stable support and guarantees of the state, wise administration of the field, trust and initiative of the public, the support schools will become true centers of affordable quality education in Ukraine

Keywords: school reference, the criteria for determining the level of educational achievements of students, teaching staff professional achievements, material and technical base of schools, socio-cultural environment of the village.

Надійшла до редакції 17.01.2017 р.